

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Fırat University Journal of Social Science
Cilt: 15, Sayı: 2, Sayfa: 107-114, ELAZIĞ-2005

NECATİ BEG DİVANINDAKİ DEYİMLER ÜZERİNE

A Investigation of Idioms in Necati Beg Collections

Ahmet Turan SİNAN

Fırat Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi Bölümü, Elazığ.

ÖZET

Deyimler, diğer bir takım kalıp ifadelerle birlikte bir dilin önemli dil ürünleri durumundadır. Deyimlerin ve atasözlerinin bir anlatım özelliği olarak divan şiirinde kullanılması 15 ve 16. yüzyıllarda daha belirgindir. Türk şiir sanatının gelişmesindeki payı bir çok araştırmacı tarafından dile getirilen Necatî, deyimlerdeki kafiye ve ses tekrarlarının bir âhenk unsuru olarak kullanılması gereğini iyi bilen bir şairdir. Orhun Yazıtlarından beri Türkçe metinlerde somut ve soyut kavramları karşılamak üzere deyimlerin yer alması bir anlatım zenginliğidir. Bu zenginliğin farkında olan Necatî'nin; şiirlerinde, dilin önemli söz varlıkları olan deyimleri kullanması doğaldır. Biz de Türk şiir sanatının bu önemli isminin Divan'ında geçen deyimleri tespit etmek amacıyla Ali Nihat Tarlan'ın eserini esas alarak bir tarama yaptık ve bunları tasnif ettik. Bu tarama sonucunda Necatî Beg Divanı'nda bugün de pek çoğu Türkiye Türkçesi'nde de kullanılmakta olan daha çok birleşik fiil ve isim grubu biçiminde mevcut 433 deyim tespit ettik.

Anahtar Kelimeler: deyim, ata sözü, Necatî Beg, divan şiiri, Türkçe.

ABSTRACT

Idioms, with some other expressions are important functions of a language. The usage of proverbs and expressions in the old Turkish lyric poems as a narration feature was more common in the 15 th and 16 th centuries. Necati, whose contribution is great to the growth of the Turkish poetry and who is mentioned in this field by many researchers, is a poet who believes that the rhymes and alliterations be used harmoniously. The abstract and concrete expressions being used in Turkish texts is accepted as richness since the Orhon Inscriptions. It is natural for Necati who is aware of this sententiousness to use the patterns being important functions of a language in his poems. In order to determine the expressions of this important Turkish poet in his collection, we glanced over Ali Nihat Tarlan's work and classified them. At the end of this glance we determined 433 proverbs and expressions in Necati Beg collections most of which were in compound verbs and nouns and many of which are still used in current Turkish language.

Key Words: Idioms, proverbs, Necati Beg, the old lyric Turkish poem, Turkish.

Deyimler, atasözleri vb. kalıp ifadelerle birlikte bir dilin önemli dil ürünleri durumundadır. Az çok anlamının dışında kullanılan çoğu kere mantık dışı bir anlama sahip ve en az iki kelimeden oluşan deyimler halk hayatının bir çok özelliğini bünyelerinde taşırlar. Türkçenin bilinen en eski metinleri olan Orhun Yazıtları'nda bir çok deyim ve atasözünü bulmak mümkündür(Sinan 2001:60-64). Klâsik şiirin bir çok temsilcisi eserlerinde halk ağzının bu değerli sözlerini kullanmaya çalışmışlardır. Özellikle bir düşüncüyü somutlaştırmak için eskilerin "îrâd-ı mesel" ya da "irsâl-ı mesel" dedikleri söz sanatını kullanmalarının atasözleri ve deyimlerin divân şâirleri arasında rağbet bulmasına yol açtığı bilinmektedir(Kurnaz 1997: 113). Atasözü ve deyimlerin bir anlatım özelliği olarak divan şiirinde kullanılması 15 ve 16. yüzyıllarda daha belirgindir(Macit 1996:18, Yıldırım 1998: 9). Bu özellikleriyle deyimler edebî metinlerde sürekli baş vurulan dil varlıkları durumundadırlar. Bir dilin vaz geçilemez unsurları arasında sayılan bu ögeler Türk şiirinde de bir ahenk unsuru olarak da kullanılmıştır.

Deyimlerin yapısında mevcut olan armoni, onların diğer kelime ve söz tekrarları gibi redif olarak kullanılmalarını sağlamıştır(Macit :91,Sinan: 206-250).

XV. yüzyılın en önemli şairleri arasında sayılan Necatî, bir çok kaynakta halk deyişlerini şiirlerinde sıkça kullanan bir şair olarak anılmaktadır(Mengi 1986:48). Türk şiir sanatının gelişmesindeki payı bir çok araştırmacı tarafından dile getirilen Necatî, deyimlerdeki kafiye ve ses tekrarlarının bir âhenk unsuru olarak kullanılması gereğini iyi biliyordu (Mazıoğlu 1961: 366). Hayatı hakkında bazı belirsizlikler olan Necatî'nin, gerek Edirne gerekse de Kastamonu' da Türkçeyi çok iyi öğrendiği anlaşıyor. 27 Mart 1509'da İstanbul'da vefat eden şairin, halk söyleyişini benimseyerek Divan şiirine yerleştirmesi ince bir dil zevki ve anlayışının olduğunu gösteriyor (Tarlan 1992: 21). Kendisinden sonra gelen; Mihrî, Fuzulî, Bâkî gibi şâirler onun birçok şiirine nazireler söylemişlerdir (Banarlı 1983;469). Bir çok kaynakta şairin bu özelliği vurgulanmakla birlikte sadece Mine Mengi, Necatî'nin şiirlerindeki atasözleri üzerinde durmuştur. Biz de Türk şiir sanatının bu önemli isminin eserlerinde geçen deyimleri tespit etmek amacıyla Ali Nihat Tarlan'ın eserini esas alarak bir tarama yaptık(Tarlan:1992). Bu tarama esnasında kimi deyimlerin tekrarlandığını gördük. Ancak bunları sayısal açıdan yorumlamadık. Divân'da geçen deyimleri öncelikle; isim grubu biçiminde olanlar ile birleşik fiil grubu biçiminde olan deyimler olmak üzere iki başlık altında topladık. Yaptığımız incelemede birinci grupta 47 deyim tespit ettik. Bunlar arasında iki tanesi belirtili isim tamlaması biçiminde "**alınının kara yazısı; yüzünün karası**; yedi tanesi ise belirtisiz isim tamlaması biçimindedir : "**baş ağrısı; cân pazarı; devlet atı; karga derneği; oğlan oyuncağı**;

ömr ekini; yüz karası" geriye kalanların bir bölümü sıfat tamlaması : "**aç gözlü, kara gönüllü, tath dil, kuru kavga, taş bağırlı, yedi iklim, onulmaz dert**", bir bölümü ise isnat grubudur: "**eli açık, eli uzun, eli yufka, yüzü ak, yüzü kara, yüzü ekşi, yerden göğe dek**", bir kısmı da kimi yargılı anlatımlardır: "**Allah bilir, başların üstünde yeri var, eli üstüne el yok**" gibi.

Deyimler arasında dikkati çeken bir husus da anlamca kaynaşmış birleşik fiil yapılarının çoğunluğu oluşturmalarıdır. Kimi beyitlerde ise birden çok deyim yer alabilmektedir :

"Kul oldu eşiğinde selâtin-i nâm-dâr

Bel bağlayalı h□

Õ

;G-241/4, baş ağrısı ; G-372/6, baş üzre yeri var ; K-8/31,K-11/11, başların üstünde yeri var ; K-21-1/45, baştan ayağa ;K-21-2/10, G-13/4, G-120/5, G-516/3, bir ayağ üzre bin ayak; G-273/3, bir içim su ; K-7/17, G-387/1, bir iki yüzü kara ; G-238/2, bir iki çıplak abdâl ; G-92/5, bugün bana ise yarır sana : Mer-1/7, cân pazarı ; G-5/7, çok başlı ; G-410/2, diş kirası ; G-126/6, eli uzun ; G-531/5, eli yufka ;G-86/1, gam bıçkısı ; G-293/6, gözün aydın ; G-404/5, gözünün üstünde kaşı var; G-638/4, güneş yüzlü ; G-1/1, güzel başı için ; G-27/3, iki rahmetten biri ;G-3/8, iki de bir ; G-140/4, kan içici ; G-25/6, kanlı yaş ; G-147/3, kara gönüllü ; Mer-5/2, karga derneği; K-11/36, kendisini bilmez ; G-239/1, kuru kavga ; K-17/7, oğlan oyuncuğu ; G-314/8, ömr ekini ; M-4, taş bağırlı ;Mer-5/2, tatlı dil ; K1-44/3, yakasa açılmadık ; G-117/4, yedi iklim ; G-161/5, yedi kat gök ; G-369/1, yerden göğe dek ; G-351/3, G-444/1, yüz karası ; Mer-2/3, yüzü ak ; G-139/4, yüzü ekşi ;G-46/2, yüzü kara ; K1-35/3, G-139/4, G-147/3, yüzünün karası ; G-89/5.

II. Birleşik Fiil Grubu Biçiminde Olan Deyimler :

ad eyle- :G-648/3, adını ağzına al- :K-19/24, adını anma- :K-7/2, G-326/4, adını anmaya utan- : G-450/8, adını traş eyle- :Mer-1/1, âfâkı tut- : K-19/35, ağız bir et- :G-305/7, ağız suyunu akıt- :G-181/3, ağzına bak- :G-305/6, G-360/3, G-403/4, ağzından od yağ- :K-14/9, ağzından öp- :G-531/6, G-545/12, ağzını aç- :G-166/2, G-580/2, ağzını ara- :K-19/28, K1-44/1, G-145/6, G-211/2, ağzını bıçak açma- :G-156/3, G-271/3, G-424/5, ağzını sulandır- :G-576/6, ağzının ölçüsünü al- :G-1/1, G-647/6, ağzının suyu ak- :K-16/41, G-543/5, ah et- :K-18/20, ahı çık- :K-2/9, ahı yerde kalma- :G-300/7, G-537/4, aklını dağıt- :G-358/6, âlemi doldur- : Mu-6/1, alır göz ile bak- :Mer-1/3, alnı açık, yüzü ağ/ ak ol- :G-139/4, G-437/3, altın adını bakır et-/ol- :G-169/3, G-600/3, altunlu giy- :K-21-1/20, anadan doğma ol- :G-473/7, and içip inandır- :G-576/7, arada su sızma- :K-11/53, G-447/5, G-489/4, arı ad altında öl- : G-204/2, arka ol- :G-545/6, arkasını yere ko- :K-21-2/18, aslan ağzında ol- :K-4-20, aş a düşü

ayağı toprağına yüzünü gözünü sür- :G-192/4, ayağı

- :TB-2/8, 267-2, G-335/6, ayağına başına

ğına su in- :G-51/3, ayağına yüz sür- :K-

5/13, K-22/3, TB-3/2, G-86/7, G-117/2, ayağına yüz ur- :K-6/11, K-8/29, ayağının

toprağını yüzüne sür- :K-19/31, G-642/3, ayak dola- :G-6/1, ayaklarına kara sular in- :K-

10/12, bacını boynuna al- : G-640/3, bağı kara taşına bas- :G-

G-311/3, G-502/2, bağına taşını ta

ş

Necati Beg Divanıdaki Deyimler Üzerine

542/6, G-569/4, bāe ÷ : K-21-2/43, K60/1, G-109/4, G-329/3, bāe ip yalvar- :G-374/6, bāe me- :K-20/21, K14/2, K60/1, bāko- :G-148/5, G-487/6, G-520/4, bā oyna- :G-446/5, bāüstüne de- :K-14/27, bāüzre gel- :K-14/33, bāüzre yeri ol- :G-75/3, bāüver- :G-487/7, bā çk- :G-78/4, G-571/1, bāa ÷ :K-20/23, bāe flâke er- :G-157/5, bā gö-e yetiú :K-22/27, bā göklere er- :G-172/7, bāho úolma- :G-470/7, bāñ alıp git- :K-7/27, bāña gel- K-9/6, bāña gün do- : G-128/4, bāñ dö- :G-266/3, bāñ duvarlara vur- :G-465/5, bāñ gavgâya sal- :G-279/6, bāñ hıkaya çek- :G-542/5, bāñ kes- :K-16/35, bāñ ete-ine sar-: K-21-1/12, bāñ ortaya koy- :K-14/13, K-14/30, G-313/5, G-434/3, G-522/3, G-596/4, bāñ âh âh et- :K-11/40, bāñ top eyle- :G-485/3, bāñ üstünde yeri ol-:TB-3/2, bāñ üzre yeri ol- : K-15/14, K-15/14, bāñ ayak, ayaklar bāñ-:G-608/5, bāñ aya- düür- :Mer-6/4, bāñ çk- :G-197/1, bāñ çkar- :K-3/ 38, bel bāñ- :K-11/18, belini bük- :K-21-1/31, G-228/5, G-260/6, G-291/8, G-496/5, belini iki bük- :G-355/4, benñak- :G-249/3, bir aya-üzre bin çnar dur- :K-6/7, bir ya- bāñkoy- : G-123/5, bir yumup bin dök- :G-245/3, boynuna urgan tak- :G-183/3, boyur- eK-22/35, G-502/3, burnunu kayaya daya- :G-572/3, cân bāñ- :TB-2/6, cân fedâ eyle- :Mer-7/2, cân verip cân al- :G-55/8, cân :G-156/5, G-459/6, cânlar ba

F.Ü.Sosyal Bilimler Dergisi 2005 15 (2)

elinden düş- : K-15/4, K-15/4, elinden bir şey gelme- :G-198/7, elinden yan- :G-175/5,
elini çek- :TB-1/8, G-344/3, elini kana boya- :G-168/4, ellere ayaklara düş- :G-449/4, em

kendi çalıp kendi oyna- : G-133/5, kendi eli ile et- :G-452/2, kendini yüksek tut- :G-395/5, kılıcı suyu ile yu- :K-35/3, kıyamete kal- :Mer-3/4, kıyametler kopar- :G-287/2, kızıl kanlara boya- :G-414/2, kin tut- : G-165/6, korkudan görünmez ol-:K-8/19, koynuna gir- : G-516/3, kul gibi el kavşur- : G-122/5, kulağı çımla- : G-91/6, kulağını bur- :G-161/6, kulaktan âşık et- :G-82/2, kuş kondurma- :K-21-2/50, külâhı göğe at- : TB-4/3, mekân edin- : TB-5/2, Mısır'a sultan ol- :G-336/2, muradına erme- :Mer-7/2, nazar kıl- :K-4/26, K-21-1/41, nişân at- :K-21-1/28, nişân ver- : G-388/8, olan ol- : G-84/5, oyun oyna- :K-21-2/11, öge öge/ **öğüp** göklere çıkar- :G-188/4, G-403/7, ölü toprağı saç- :Kı-90/1, parmağı ağzında kal- :G-69/3, parmak bas- :G-480/3, rızkını taştan çık- :G-197/6, saçın çöz- :Mer-2/6, saçını elden ko- :K-14/14, saçlarını çöz- :Mer-6/2, sefâ sür- :G-298/1, set çek- :K-8/26, silip süpür- :G-200/7, soğuk suyunu iç- : G-373/8, söz açıl- : G-424/5, sözünden çıkma- :K-5/4, sözüne katlan- :K-21-2/13, sözünün eri ol- :G-638/7, su gibi geç- :Kı-18/7, su gibi söyle- :K-7/29, su yerine kan iç- :K-2/23, suya sal- :K-16/12, şafak oduna sal- :K-16/8, taş üzre taş kalma- :G-449/7, taş/taşlara çal- :G-297/7, G-580/5, taşı taş üzere koma- :G-590/8, teni ak mermere dön- : G-449/7, tırnak ur- :Mer-2/6, top eyle- :K-22/29, toprağa düş- : Mer-2/5, tütününü tepesinden çık- :K-22/25, ümidi kes- :G-330/1, üstüne bir avuç toprak at-:G-598/6, üstüne gel- : Kı-34/2, yabana atma- :G-559/6, yabanda bul- : G-388/2, yaka yırt- :Kı-65/1, G-438/2, yakasından geçir- :G-410/2, yakıp yandır- :G-82/4, yanıp kül ol- : G-124/7, yaş akıtmak : K-5/ 14, yer gök kabul etme- :G-581/2, yer yüzünü göğe boya-:K-22/4, yerde kal- :G-369/3, yerden göğe yalvar- : G-139/2, yere çal- :Mer-6/5, yere/ yerlere geç- :K-14/5, G-410/8, G-489/5, G-531/5, yere yüz sür- : G-415/3, yeri göğü doldur- :G-457/1, yerini bul- :G-355/5, yerlere çal- :G-552/4, yerlere gir- :G-544/5, yerleri göke kar- :M-9, yıldızı barışma- : G-453/1, yıldızı alçak ol- : G-25/3, yok yere kavga et- :G-27/3, yol basıp baş kes- :G-413/4, yoldan çık- :G-139/5, yollara sal-: K-14/ 35, K-14/35, yolunda öl- :G-439/6, G-439/6, yükü yık- :G-572/1, yüreği oyna- :Müf-45, yüz çevir- :Kı-34/1, G-172/6, G-376/1, yüz döndür- :TB-4/4, G-587/5, yüz göster- :G-165/6, yüz kızar- :G-526/4, yüz sür- :G-94/6, G-268/6, yüz ur- :K-4/ 15, TB-5/4, yüz ver- :G-44/2, yüz verme- :G-167/9, G-427/7, G-528/4, yüz yere ko- :G-404/1, yüze gül- :G-193/2, yüzü ak (alnı açık) ol- : G-414/2, yüzü başa gel- :K-8/17, yüzü kara ol- : G-640/4, yüzü yerde ol- :G-172/7, yüzü yerlere düş- :K-22/33, yüzük gizleme oyna- :K-19/32, yüzüne bakma- :K-12/15, G-23/1, G-25/1, G-453/7, yüzüne gül- :R-56/2, G-76/2, G-522/7, yüzüne ur- :G-154/5, yüzünü eşğine sür- :TB-3/4, yüzünü göster- :G-162/3, G-280/1, yüzünü görme- : G-336/2, yüzünü gözünü aç- : G-462/3, yüzünü kana yu- :Mer-4/6, yüzünü toprağa ur- : Kı-33/2, yüzünün karasını yedi

F.Ü.Sosyal Bilimler Dergisi 2005 15 (2)

deniz yuma- :G-422/3, zevk u sefa et- :Mu-8/1, zillet nârını yak- :K-15/39, K-15/39, zulm elini kes- :K-5/3.

Kaynakça

Banarlı, Nihat Sami, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, Fasikül 6, Devlet Kitapları, İstanbul 1983.

Eyüboğlu, E. Kemal, *On Üçüncü Yüzyıldan Günümüze Kadar şiirde ve Halk Dilinde Ata Sözlere ve Deyimler*, II. Kitap, Doğan Kardeş, İstanbul, 1975.

Kurnaz, Cemal, *Türküden Gazele*, (Halk ve Divan Şiirinin Müşterekleri Üzerine Bir Deneme), Akçağ Basım Yay. Paz. Aş., Ankara, 1997.

Macit, Muhsin, *Divân Şiirinde Âhenk Unsurları*, Akçağ Yay., Ankara, 1996.

Mazıoğlu, Hasibe, "Necâti'nin Türk Dili ve Edebiyatındaki Yeri ", *Türk Dili*, C. X, S. 114, Ankara, 1961, s. 366-369.

Mengi, Mine, "Necati'nin şiirlerinde Atasözlerinin Kullanımı", *Erdem*, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C. 2, S. 4, Ankara 1986, s. 47-56.

Sinan, Ahmet Turan, *Türkçenin Deyim Varlığı*, Kubbealtı Yay., Malatya, 2000.

Yıldırım, Ali. "Baki Divanında Deyimlerin Kullanımı", *Bir Dergisi*, Ahmet Yesevî Vakfı Yay., S. 9-10, İstanbul, 1998, s. 631-642.

Tarlan, Ali Nihat, *Necâti Beg Divanı*, Akçağ Yay., Ankara, 1992.